

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.148-164>

УДК: 323(437.3)„1989/...”

© Тетяна Федорчак¹

ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ПІСЛЯ «ОКСАМИТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПІДХІД

148
— Використавши ретроспективний підхід, авторка дослідила зміни, які відбулися в Чехословаччині після «оксамитової революції» 1989 р. у статті наголошено, що «оксамитова революція» згодом переросла в національну революцію і привела до появи двох нових національних держав; у політичну революцію, що знищила авторитарний режим і сприяла появі нових демократичних політичних інститутів; в економічну революцію, в ході якої у Чехії і Словаччині були створені механізми ринкової економіки. Країна здійснювала одночасний перехід від диктатури до демократії, від командної економіки до вільного ринку і до національної держави. Попри таку складну ситуацію і велику кількість завдань, Чехословаччина змогла ліквідувати тоталітарну спадщину, вирішила трансформаційні завдання та проблеми поділу Чехословаччини на дві суверенні держави.

У Чехії вже в 90-х рр. були створені класичні політичні механізми демократичного громадянського суспільства і найперше – багатопартійна політична система. Нові демократичні закони про вибори заклали основу для формування змагальної багатопартійної системи і політичного плюралізму. У прийнятій у 1993 р. Конституції Чеської Республіки законодавчо закріплено нову політичну систему демократичного суспільства, яка мала ґрунтуватися на добровільному створенні і конкуренції політичних партій, що поважають основоположні демократичні принципи та заперечують насильство як засіб досягнення своїх цілей. «Оксамитова революція» викликала різке піднесення громадянської активності. Напередодні перших пар-

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-8404-5526>

ламентських виборів у 1992 р. в ЧСФР було зареєстровано понад 140 політичних партій і громадських рухів правої і лівої орієнтації. Це був пік кількісного зростання числа політичних партій на етапі побудови громадянського суспільства.

Ключові слова: Чехословаччина, Чеська Республіка, Словацька Республіка, політичні трансформації, «оксамитова революція», Європейський Союз.

Political transformations in the Czech Republic after the «Velvet Revolution»: a retrospective approach

Using a retrospective approach, the author explores the changes that took place in Czechoslovakia after the 1989 «velvet revolution». The article emphasizes that the «velvet revolution» later grew into a national revolution and led to the emergence of two new nation-states; into a political revolution that destroyed the authoritarian regime and contributed to the emergence of new democratic political institutions; in the economic revolution, during which the mechanisms of a market economy were created in the Czech Republic and Slovakia. The country made a simultaneous transition from dictatorship to democracy, from a command economy to a free market and to a nation state. Despite such a difficult situation and a large number of tasks, Czechoslovakia was able to eliminate the totalitarian legacy, solved the transformational tasks and problems of the division of Czechoslovakia into two sovereign states.

149

In the Czech Republic, the classical political mechanisms of a democratic civil society had already been established in the 1990s and first, a multiparty political system. New democratic election laws laid the groundwork for a competitive multi-party system and political pluralism. The 1993 Constitution of the Czech Republic legislated a new political system for a democratic society, which was to be based on the voluntary creation and competition of political parties, who respect fundamental democratic principles and deny violence as a means to an end. The «velvet revolution» caused a sharp rise in civic activity. On the eve of the first parliamentary elections in 1992, more than 140 political parties and right-wing and left-wing social movements were registered in the CSFM. This was the peak of the quantitative growth of the number of political parties at the stage of building civil society.

Keywords: Czechoslovakia, Czech Republic, Slovak Republic, political transformations, «velvet revolution», European Union.

Постановка проблеми. «Оксамитова революція» в Чеській Республіці відкрила шлях до системних політичних і економічних змін у країні, проголосила стратегічний курс на прискорену інтеграцію в євроатлантичні політичні, економічні та військово-оборонні структури. Ідеєю, що консолідувала чеське суспільство на етапі трансформації, стало гасло «оксамитової революції» – «назад до Європи».

150 — Якісно нові внутрішні та зовнішні виміри політичного процесу, що виник у Чехії в останні десятиліття в контексті радикальних геополітичних змін, вказують на тенденцію пошуку моделі та інноваційної модифікації проблем розвитку та співпраці з країнами ЦСЄ. Чехи давно мріяли про становлення/ відновлення демократії у державі за критерієм політичного устрою, морально готувались до змін і реалізації сподівань, очікуючи лише певного часу. У 90-х рр. ХХ ст. Чехія суттєво змінила політичний та ідеологічний образ – після розвалу системи влади, що панувала тут понад сорок років, правляча комуністична партія відійшла на другорядні політичні позиції. Демократизація, відмова від старих і визнання нових суспільних цінностей змінили чинну систему влади, а об'єктивний процес їх розвитку зумовив посилення наукового інтересу до політичного життя серед вчених.

Чеська Республіка (ЧР) – держава, що ввійшла до НАТО й Європейського Союзу як один з найбільш підготовлених претендентів; зміна лідерів – «моралізатора-ідеаліста» В. Гавела на «прагматика» В. Клауса (хоча елементи ідеалізму у нього теж спостерігалися) відбулася конституційним шляхом, навіть, попри попередні конфлікти між ними, і складність обрання другого президента ЧР, зумовлену домінуванням у парламенті соціал-демократів та їх союзників, які висували своїх альтернативних кандидатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Революції осені 1989 р. в ЦСЄ зруйнували світ «реального соціалізму», поставили нові виклики світовій спільноті, розпочали зміни в регіоні. Вони змусили науковців шукати пояснення безлічі проблем переходу до демократії та вільного ринку. Вже з початку 90-х рр. К. Оффе писав, що в деяких східноєвропейських країнах йде потрійна трансформація (політична, економічна і територіальна) (Offe, 867). Його тези про триєдиний характер радикальних змін у ЦСЄ (створення плюралістичної політичної системи, ринкової економіки і нової державності) підтримали й інші дослідники (Nelson; Gati). Зокрема В. Банс писав,

що «посткомунізм – це щось значно більше, ніж перехід до демократії, це революція, що поширюється на політику, економіку і громадське життя» (Vunse, 92). Схожу думку про три революції, що одночасно відбулися у світі підтримав і Ф. Редер, вказуючи: на національну революцію, в ході якої виникли нові національні держави; політичну революцію, що знищила найміцніші авторитарні режими ХХ ст.; економічну революцію, що привела до змін в адміністративній системі. Ф. Редер писав, що національні, демократичні та капіталістичні революції, що викликали докорінні зміни у XVIII, XIX і на початку ХХ ст. у країнах Західної Європи, відбулися майже одночасно в кінці ХХ ст. у 9 комуністичних країнах і привели до появи на їх теренах 28 держав з новими суспільно-політичними системами (Roeder, 743).

Мета даної статті полягає в дослідженні політичної трансформації Чеської Республіки; проведенні ретроспективного аналізу поставлених цілей, завдань та отриманих результатів, які уможливила «оксамитова революція».

Виклад основного матеріалу. Події осені 1989 р., розвиваючись впродовж 90-х рр. у Чехословаччині, повністю вписуються у сформульовану Ф. Редером концепцію. В країні вибухнула «оксамитова» революція, яка згодом переросла в національну і привела до появи двох нових національних держав; відбулася політична революція, яка знищила авторитарний режим і сприяла появі нових демократичних політичних інститутів; економічна революція, в результаті якої у Чехії і Словаччині були створені механізми ринкової економіки. Отже країна, розпочавши одночасний перехід «від диктатури до демократії», «від командної економіки до вільного ринку» і «до національної держави» (Henderson, Robinson, 124), потрапила у скруту, ліквідовуючи тоталітарну спадщину, вирішуючи трансформаційні завдання та проблеми поділу Чехословаччини на дві суверенні держави.

Результати виборів до парламенту в перші роки трансформації, на яких зазвичай перемагали праві партії – ініціатори радикальних змін, свідчать про широку підтримку чеським суспільством стратегічного курсу на радикальні суспільні та економічні зміни. Однак, уявлення широких верств населення про цілі і наслідки трансформацій були досить розмитими, абстрактними, здебільшого продиктованими ідеологічними установками.

За даними соціологічних опитувань, майже 90% респондентів на старті економічних реформ виступали за повну лібералізацію всіх сфер економіки, і майже стільки ж респондентів (тобто практично ті ж люди) ратували за збереження широких контрольних функцій держави в економіці. Ці дані свідчать про амбівалентність позицій і очікувань чехів. Чеське суспільство уявляло майбутній капіталізм з соціальними гарантіями соціалізму. Опитування громадян свідчать, що ринкові реформи підтримувало однозначно, «без соціальних застережень», 40-50% населення Чехії; в Словаччині за системні зміни виступало лише 20% громадян (Večerník, 127). Таким чином різний ступінь готовності чеського і словацького населення до ринкових реформ став однією з причин розпаду єдиної чехословацької держави.

152

Реформатори, зайнявши владу на революційній хвилі «оксамитової революції», виступили з програмою радикальних політичних і економічних змін, спрямованих на злам командно-адміністративної політичної системи, побудову правової демократичної держави, громадянського суспільства і прискорений перехід від планово-директивної до ринкової економіки.

У Чехії вже в 90-х рр. були створені класичні політичні механізми демократичного громадянського суспільства, і перш за все – багатопартійна політична система. Нові демократичні закони про вибори заклали основу для формування змагальної багатопартійної системи і політичного плюралізму. У прийнятій у 1993 р. Конституції Чеської Республіки законодавчо закріпили нову політичну систему демократичного суспільства, яка мала ґрунтуватися на добровільному створенні і конкуренції політичних партій, що поважають основоположні демократичні принципи та заперечують насильство як засіб досягнення своїх цілей (Ústava České Republiky).

«Оксамитова революція» викликала різке піднесення громадянської активності. Напередодні перших парламентських виборів у 1992 р. в ЧСФР було зареєстровано понад 140 політичних партій і громадських рухів правої і лівої орієнтації. Це був пік кількісного зростання числа політичних партій на етапі побудови громадянського суспільства (Adresář politických stran).

Крім де-юре зареєстрованих політичних партій і громадських рухів, також з'явилося безліч неполітичних організацій і громадських об'єднань, діючих на основі заяв про реєстрацію. За даними опитування громадської думки на початку 1990-х рр., майже третина на-

селення країни брала участь у різних типах громадських об'єднань (Mišovič, 1-3).

Вкажемо, що у процесі консолідації партійної системи відбулися певні зміни політичного спектра. Так, припинили діяльність політичні партії і рухи з нульовим виборчим і коаліційним потенціалом. Не прижилися на чеській політичній сцені радикальні націоналістичні та екстремістські рухи, вплив яких у чеському суспільстві був досить низьким, хоча й були окремі випадки існування молодіжних екстремістських угруповань (Havlík, Kореček, 193).

Один з найактивніших авторів чеських реформ В. Клаус метафорично заявляв, що «продаж» громадськості ідеалів і програми трансформації був багатообіцяючим і яскравим. У ході політичних і економічних змін, що зрештою розчарували чеське суспільство, яке очікувало швидкого «світлого європейського майбутнього», політична ейфорія, що панувала серед чехів на старті реформ, змінилася «втормою від демократії». Посилення політичної пасивності в країні привело до зниження участі громадян у виборах. Якщо у перших парламентських виборах у 1990 р. брало участь 96,76% виборців, то в 1996 р. – 76,41%, у 1998 р. – 74,03%, в 2002 р. – 58,00%, у 2006 р. – 64,47%, в 2010 р. – 62,62%, у 2013 р. – 59,51%. Тобто, з 1996 р. на виборах до верхньої палати парламенту ЧР – Сенату голосували все менше виборців. Погоджуємося з чеським вченим О. Крейчі, який пише, що «в умовах низької політичної активності суспільства зростає можливість самовідтворення малої владної еліти, в тому числі за допомогою виборців» (Крейчі, 431).

Вважаємо, що відмову від голосування не варто розглядати як відмову від ідеалів демократії. Така апатія – з одного боку «прояв невдоволення населення формою реалізації політики, яка, втім, не означає заперечення посткомуністичного розвитку» (Šimonik, 457), а з іншого боку – активна громадянська позиція – це маніфестація політичних переконань населення.

В. Клаус писав, що «політичні й економічні зміни у країні відбувалися одночасно» (Klaus, 2012, 37). У Чехії реалізували сценарій ринкових реформ, проміжний між градуалістською концепцією і «шоковою терапією», що передбачав антиінфляційний поступ у ринок з помірними соціальними витратами. Такий сценарій вигідно відрізнявся від класичної «шокової терапії», реалізованої в більшості посткомуністичних країн, зокрема в Польщі.

Основні принципи чеського сценарію системних економічних змін були зведені до чіткої послідовності кроків реформи, зокрема вирішили, що «макроекономічну стабілізацію слід провести раніше, ніж лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі; лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі здійснювати одночасно, щоб уникнути наслідків диктату успадкованих від минулих монополій чи олігополій; звільнення від системи жорсткого державного регулювання має бути якомога ширшим, а економічні величини – змінними, крім валютного курсу. Він стане якорем, до якого прив'язані інші економічні величини, а не навпаки» (Klaus, 1993 a, 296; Klaus, 1993 b, 709).

Як найбільший успіх в реалізації чеського сценарію реформ міжнародні експерти оцінили стратегію цінової стабілізації, що спиралася на фіксований занижений курс чеської крони, який на початку змін забезпечив внутрішню і зовнішню збалансованість економіки, підвищив конкурентоспроможність вітчизняних виробників на зовнішніх ринках, сприяв зміцненню експортного сектора і його переорієнтації на західні країни після розпаду ринку РЕВ.

154

— Валютне законодавство встановило досить жорсткий валютний режим, заснований на послідовному регулюванні та контролі з доволі широким застосуванням адміністративних важелів. Лібералізація валютного режиму здійснювалася поетапно, що істотно знизило інфляційні ризики. Поступова зважена лібералізація валютного режиму при жорсткому контролі дозволила Чехії уникнути гіперінфляції і валютизації економіки та знизити соціальні витрати трансформації. Роль каталізатора трансформації в чеському сценарії економічної реформи відводилася приватизації (Klaus, 1995, 87).

Основна частина державного сектору економіки була приватизована нестандартним методом купонної приватизації, тобто практично безкоштовною передачею прав власності (58,6%), грошовою приватизацією (27,5%) та через фонд національної власності (13,9%) (Česka republika – na cestě..., 142). Нестандартна модель приватизації в Чехії практично не була узгоджена з проведенням реструктуризації і модернізації виробництва, з успадкованим важким структурним тягарем: надвисокою часткою важкої промисловості, високою матеріало- і енергоємністю виробництва.

Отже, початковий «перекіс» у бік моделі купонної приватизації та недостатня увага до розробки інших форм приватизації, скоригованих на критеріях економічної ефективності, стали слабкою стороною

економічної реформи, та здебільшого визначили сучасні прорахунки чеської економіки.

Поділ федеративної держави. Найсерйознішим актом трансформації з далекосяжними незворотними наслідками став поділ єдиної федеративної чехословацької держави, що спочатку не входило навіть у найсміливіші сценарії реформаторів. Головними причинами, що спричинили розпад єдиної чехословацької держави, чеські та словацькі науковці називають історичні, старі протиріччя, загнані у середину в соціалістичній Чехословаччині, у чехословацьких відносинах, політичні інтереси нової словацької владної еліти, різницю підходів чеської і словацької сторін до стратегії і тактики переходу до ринкової економіки, адаптаційну кризу при переході до демократії і ринкової економіки, різну готовність чеського і словацького суспільств до системних трансформацій (Vodička, 2003, 58).

Втім, дані соціологічних опитувань населення обох республік щодо поділу єдиної федеративної держави переконливо спростовують теоретичні викладки словацьких і чеських науковців про історично непримиренні суперечності між чеським та словацьким народами. За даними незалежного агентства AISA більшість опитаних в обох республіках рагували за збереження федерації (86% – в ЧР і 84% – в СР) та спільне існування двох братніх народів. Населення Чехії (74%) і населення Словаччини (70%) вважало проекти поділу єдиної держави «високою грою політиків», яка не відображає інтереси простих людей (Transformation Index).

Звичайно, відносини між двома слов'янськими народами на різних історичних етапах розвитку спільної держави не були безхмарними, але вогнища напруги, що виникали, завжди долалися мирно. Уряду вдавалося об'єднувати суспільство в межах однієї держави. На хвилі революційної ейфорії старі протиріччя в чехословацьких відносинах загострилися настільки, що реформатори, на жаль, не змогли подолати ці почуття свободи, навіть і в новій демократичній державі. Зрештою, це і привело до поділу Чехословаччини. Часто суперечки між чехами і словаками підігрівалися штучно. Так, пожвавилися взаємні звинувачення – «хто за кого доплачує»: з боку чехів (65%) вказували на перерозподіл загальнодержавних коштів на користь Словаччини, а зі словацького боку (58%) – на значний внесок словаків у створення ВВП на території чеських земель (Transformation Index). Словацька

політична еліта наполягала на передачі законотворчих і виконавчих функцій для посилення суверенітету Словацької Республіки.

Останнім роком існування єдиної незалежної чехословацької держави став 1992 рік. Поділ відбувся без загальнонаціонального референдуму, проти волі більшості чехів і словаків. Це було, по суті, рішенням вузького кола політичних еліт Словаччини і Чехії. 25 листопада 1992 р. набрав чинності Конституційний Закон про припинення існування Чеської і Словацької Федерації (ЧСФР) (Ústavní zákon o rozpuštění). З 1 січня 1993 р. ЧР і СР стали державами-спадкоємицями ЧСФР. Попри політичні мотиви розпаду єдиної держави, слід визнати, що реалізація поділу Чехословаччини може служити позитивним прикладом культурного оксамитового розлучення.

156

Згодом гірkota втрати спільної держави притупилася і нині більшість населення вважає, що поділ ЧСФР швидше позитивно вплинув на відносини чехів і словаків. Якщо в 1993 р. 60% населення виступало проти поділу ЧСФР, 22% – «за», а 18% – не мало певної позиції, то через 10 років, перед вступом у ЄС у 2003 р. ці показники суттєво змінилися: «проти» поділу було – 46%, «за» поділ – 40%, а 11% – не визначилися (Umístění Čechů a Slováků, 8). Втім, погоджуємося, що поділ ЧСФР став значною втратою для обох народів і, безперечно, його можна віднести до ризиків і викликів трансформації (Bútorov, Bútorová, 1993, 146).

У Конституції ЧР визначена як «демократична правова держава, заснована на повазі основних прав людини та дотриманні основоположних принципів правової держави, де державна влада і громадяни країни керуються в своїй діяльності лише законом» (Ústava České Republiky, 1).

Головними пріоритетами зовнішньої політики Чехії була проголошена інтеграція в євроатлантичні військово-оборонні структури. Без проведення загальнонародного референдуму Чеська Республіка в 1997 р. вступила до НАТО. Ліва опозиція в особі Чеської соціал-демократичної партії та Комуністичної партії Чехії і Моравії виступали проти вступу в НАТО, за проведення загальнонаціонального референдуму. Заперечуючи опонентам, В. Клаус сказав, що «вступ до НАТО не означає обмеження національного суверенітету, адже рішення в НАТО приймаються на основі консенсусу. Проведення референдуму з питання вступу Чеської Республіки в НАТО стало зо-

всім зайвим ... Крім того, вимога референдуму може порушити наш імідж майбутнього надійного партнера» (Klaus, 1997).

Президент В. Клаус оцінив вступ Чеської Республіки в НАТО як величезний успіх країни у зовнішній політиці, як «унікальну можливість ззовні забезпечити майбутній вільний і демократичний розвиток, гарантії безпеки, яких в сучасній історії чехи ніколи не мали, і можливість брати участь у забезпеченні стабільності в Європі і в усьому світі» (Klaus, 1997). Відповідно, перебудова збройних сил країни була спрямована не лише на забезпечення національної безпеки, а й на виконання зобов'язань, які взяла на себе Чехія у межах міжнародних структур колективної безпеки. Держава виділяла на оборону 1,43% ВВП і постійно зазнавала критики з боку НАТО за невиконання взятих на себе зобов'язань – виділяти на оборону не менше 2% ВВП. В цілому, 70% населення Чеської Республіки підтримує членство країни в НАТО, однак з серйозними застереженнями.

Процеси трансформації та європеїзації розгорталися в Чехії також паралельно. Уявлення чеських реформаторів «оксамитової епохи» про політичну й економічну інтеграцію Чеської Республіки до Євросоюзу формувалися на основі природної привабливості Європи, схожої культури й історії, спільних інтересів та географічної близькості, яка у той же час не повинна змінити крихку рівновагу «єдності в різноманітті» (Klaus, 1995, 19).

Початок інтеграції ЧР до Євросоюзу поклало підписання в 1991 р. Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка вступила в силу в 1995 р. Саме тоді Чеська Республіка отримала статус країни-асоційованого члена ЄС. 14 липня 2003 р. відбувся загальнонаціональний референдум з питання приєднання ЧР до ЄС, в якому взяли участь 52,2% чеських громадян, 77,3% висловилися «за» вступ країни до Євросоюзу. Офіційний вступ Чеської Республіки до ЄС 1 травня 2004 р. у певному сенсі завершив етап системної трансформації і відкрив новий історичний етап у розвитку країни – поглиблення інтеграції Чеської Республіки з Європейським Союзом.

Зміни в соціальній політиці. Досвід трансформації в країнах ЦСЄ показав, що хід політичної та економічної реформ багато у чому залежить від готовності суспільства до таких реформ і від підтримки населенням нового політичного й економічного курсу. Для забезпечення соціальної бази економічних реформ чеські реформатори на початку змін реалізували широкий комплекс заходів щодо

соціального захисту населення і цим пом'якшили соціальні наслідки переходу до ринку. У Чехії, єдиній з усіх посткомуністичних країн, поряд з економічним сценарієм був розроблений і реалізований соціальний сценарій реформ, хоча рівень соціальних гарантій населення на старті реформ був значно вищим, ніж в інших сусідніх країнах. Розуміючи політичну роль соціальної політики в реалізації стратегії системних змін, чеський уряд реалізував на етапі реформ найдорожчу в фінансовому відношенні соціальну програму за весь повоєнний період.

У Чехії з її дієвою антиінфляційною і соціальною політикою були, мабуть, найнижчі соціальні втрати від економічних змін у регіоні ЦСЄ. На етапі проведення основних системних перетворень соціальна система виконала роль стабілізуючого фактора. Рівень бідності в країні становить приблизно 9% в порівнянні з 17% в середньому по ЄС.

158 — Водночас соціальна ціна переходу від соціалізму до капіталізму виявилася для чехів, вихованих при соціалізмі на щедрій соціальній підтримці, досить високою: безробіття, втрата багатьох звичних соціальних гарантій, посилення диференціації в доходах і майнове розшарування суспільства, зниження для малозабезпечених верств населення шансів на отримання освіти і якісного медичного обслуговування. Зі зміцненням ринкових основ економіки в суспільстві посилилися процеси соціального розшарування. У ході трансформації економіки уряд вносив ринкові корективи у первинний сценарій соціальної реформи.

Це відповідало новій філософії соціальної політики, суть якої досить жорстко сформулював В. Клаус у виступі «Транзитні економіки – 20 років потому» на конференції у Відні. Він заявив, що «нині на порядку денному в Європі стоїть інше завдання, яке не можна відкладати в довгий ящик, – це трансформація соціально-ринкової економіки в дійсно ринкову економіку. Сучасна європейська держава добробуту, абсолютно не функціональна, зарегульована і надто патерналістська, заслуговує не менше критичного «системного аналізу», як колись комунізм» (Klaus, 2012, 68).

Нова «економна» соціальна політика продиктована й об'єктивними економічними причинами. В умовах світової економічної кризи стало очевидно, що практика автоматичного збільшення соціальних витрат, яка склалася без тісного зв'язку з ефективністю економіки,

створює тривалі ризики для внутрішньої економічної збалансованості, особливо з урахуванням несприятливого демографічного прогнозу.

За прогнозом частка осіб у віці 65 років і старших у загальній чисельності населення збільшиться з 17,9% у 2010 р. до 20,2% в 2020 р., до 22,9% – у 2030 р., до 25,3% – у 2040 р., до 30,9% – в 2050 р. і до 33,4% в 2060 р. (Konvergenční program České republiky 2010). Погіршення вікової структури населення в перспективі загострить фінансування довгострокових державних зобов'язань: витрати бюджету, пов'язані зі старінням населення (пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, догляд тощо), збільшаться з 18% ВВП у 2010 р. до 24,5% ВВП в 2060 р. (The 2009 Ageing Repor).

Економічна криза показала невідкладність проведення пенсійної реформи, метою якої є забезпечення тривалої фінансової стійкості пенсійної системи на основі впровадження накопичувальної складової, що, на думку авторів реформи, через 20-30 років дозволило б знизити частку державного пенсійного забезпечення з 95% у даний час до 80% у перспективі.

Завдання зниження демографічних ризиків збалансованості пенсійних витрат вирішується шляхом підвищення пенсійного віку з урахуванням збільшення очікуваної тривалості майбутнього життя, посилення вимог до умов формування пенсійних прав за тривалістю страхового стажу; перебудови економічного механізму обчислення розміру пенсії; коригування параметрів індексації розрахункового пенсійного капіталу. З початку 1996 р. поступово підвищується вік виходу на пенсію – на два місяці в рік для чоловіків і на чотири місяці в рік для жінок – до досягнення до 2020 р. цільових вікових меж – 65 рр. для чоловіків, бездітних жінок і жінок з однією дитиною, 64 рр. – для жінок з двома дітьми, 63 роки – для жінок з трьома дітьми, 62 рр. – для жінок з великою кількістю дітей. Механізм поступового підвищення пенсійного віку дозволяє на 20-30 рр. розтягнути введення цього соціально-чутливого заходу (The 2009 Ageing Repor).

Згідно з концепцією пенсійної реформи пенсійний вік буде підвищуватися і після 2020 р. – на два місяці в рік для чоловіків і жінок. Таким чином, особи 1977 р. народження вийдуть на пенсію в 67 рр., 1989 р. народження – в 69 рр., 1990 р. народження – в 70 рр. У Чехії законодавчо не закріплено пенсійний вік, а встановлений т.зв. гнучкий вік виходу на пенсію, виходячи з мінливої очікуваної тривалості

життя. За прогнозами, тривалість життя для народжених в 2010 р. чоловіків збільшиться з 74 рр. до 86-87 рр. в 2050 р., жінок – з 80 до 90-91 рр. Посилюються вимоги до формування пенсійних прав шляхом збільшення обов'язкового страхового стажу для отримання повної трудової пенсії – з 25 до 35 рр. (порівняймо: необхідний трудовий стаж у Франції – 40 рр., у США – 35 рр., у Швеції – 30 рр.).

Фінансування накопичувальної частки пенсійної системи здійснюється за рахунок переведення частини тарифу з 28% обов'язкового внеску на пенсійне страхування в розмірі 3% до недержавних пенсійних фондів (НПФ), ще 2% учасники системи недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) повинні додати зі своєї зарплати. Участь в НПЗ здійснюється на принципах добровільності, але, вступивши в систему накопичувального пенсійного страхування, з неї вже не можна вийти. Для розподілу ризиків і певних гарантій пенсійних накопичень на індивідуальних пенсійних рахунках законодавчо регламентовані нормативи допустимої структури інвестиційного портфеля НПФ з різним рівнем ризиків і прибутку (The 2009 Ageing Report).

160

— Концепція пенсійної реформи викликає неоднозначну реакцію серед фахівців і в суспільстві. Одні експерти дорікають авторам пенсійної реформи за зайву обережність (принцип добровільності участі в НПФ), інші в асоціальному характері реформи. Багато чеських економістів мають сумнів, що пенсійна реформа зможе вирішити головну проблему – забезпечення фінансової стійкості пенсійної системи. Профспілки і провідна Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП) різко критикують реформування державної розподільної пенсійної системи на накопичувальних принципах. Перед виборами до парламенту 2014 р. чехи не були впевнені, що модель багаторівневої пенсійної системи, в яку є сенс вкладатися, як мінімум, на 15-30 рр., не буде змінена в разі приходу до влади лівого уряду. Досвід сусідніх посткомуністичних країн це підтвердив. Відомо, що в Угорщині в умовах зростання державного боргу, уряд В. Орбана фактично націоналізував пенсійні накопичення в НПФ і перевів їх до державного пенсійного фонду.

Побоювання чехів виявилися небезпідставними. Новий коаліційний уряд ЧР під керівництвом голови ЧСДП Б. Сobotки, прийшовши до влади, у Програмній заяві від 14 лютого 2014 р. оголосив про докорінний перегляд концепції пенсійної реформи і відмову від

накопичувальної складової пенсійної системи (Programové prohlášení vlády ČR od 14.02.2014).

Погіршення вікової структури населення загострило проблему фінансування тривалих державних соціальних зобов'язань щодо забезпечення населення якісною медичною допомогою. У нову концепцію розвитку чеської охорони здоров'я вносять ринкові коригування – основний наголос зроблено на розширенні джерел фінансування за рахунок широкого залучення коштів населення до співфінансування медичних послуг. Співучасть чехів в оплаті медичних послуг постійно зростає: з 10% у 2003 р. до 12,5% у 2005 р., 17% – у 2010 р. та 25% – в 2013 р. В економічно розвинених країнах частка власних коштів населення в сукупних витратах на охорону здоров'я, включаючи медикаментозне забезпечення, складає 15-40% (у Нідерландах – 9%, Великобританії – 18%, Швейцарії – 40%, США – 38%, Словаччині – 30%, в Росії – 30-40%) (Škodová, Mužiková, 2011).

За оцінками експертів, послуги охорони здоров'я в Чехії вже до реформи є одними з найдорожчих в Європі і складають майже 20% середньої зарплати в порівнянні з тим, що в Австрії – 18,5%, в Німеччині – 16,7%, у Великобританії – 12,0%, в Данії – 15%, у Нідерландах – 16%, у Словаччині – 20%, у Болгарії – 25,5% (Byznys, 2012).

Перехід на нову модель фінансування охорони здоров'я, що передбачає збільшення прямої участі чехів в оплаті медичних послуг, при загальному відносно низькому рівні доходів і значному соціальному розшаруванні суспільства, на практиці веде до формування в Чехії, як і в інших посткомуністичних країнах з ринком, що формується, паралельних систем охорони здоров'я – якісного платного медичного обслуговування на основі передових технологій лікування для високоприбуткових груп населення і стандартної медичної допомоги за залишковим принципом для соціально слабких верств населення. Розширення платності медичних послуг посилює нерівність у доступі до якісної медичної допомоги різних соціальних верств населення, що може мати негативні наслідки для відтворення здорового генофонду країни і, відповідно, для забезпечення, в прямому сенсі, здорових основ для стійкого збалансованого економічного зростання.

Висновки. Таким чином, на тлі змін у посткомуністичній Центральній-Східній Європі особливою глибиною і специфікою позначені ті, що відбулися в результаті «оксамитової революції» в колишній Чехословаччині, на теренах якої утворилися дві незалежні само-

стійні держави – Чеська та Словацька Республіки. Внутрішні виміри трансформації політичної системи Чехії полягали у звільненні від ознак тоталітарного комуністичного минулого і послідовній демократизації («європеїзації») суспільства: від невизначеності концепції політичного розвитку та її відриві від інтересів суспільства до стійкої позиції партій правого спрямування, згодом урядів чеських соціал-демократів. Попри характер змін у політичній і, зокрема партійній системі, орієнтація на Захід – частина чеської внутрішньої та зовнішньої політики.

Підготовка і вступ до Євросоюзу спричинили найбільші зміни в Чеській державі з часу проголошення незалежної республіки. Чехія поступово виконує свої традиційні соціальні зобов'язання щодо забезпечення державних соціальних гарантій для соціально слабких верств населення – непрацевдатних і малозабезпечених груп. Чеська соціальна система перестає бути інструментом профілактики бідності. Зростає і «нова бідність», викликана ризиками відмови від ринку праці і зростанням безробіття.

162

— Вибір моделі фінансування охорони здоров'я є по суті продовженням старого спору: витрати на охорону здоров'я – це непродуктивні економічні витрати, що знижують рівень потенційного ВВП чи інвестиції в людину, в фізичний та інтелектуальний потенціал країни, які мають прямий вплив на розвиток суспільства та держави. Як він завершиться – покаже майбутнє.

References:

1. Adresář politických stran, hnutí a sdružení občanů v ČSFR. Praha: Institut pro studium demokracie, 1992, 416 s.
2. Bunce V. Comparing East and South. *Journal of Democracy*, 1995, № 3, P. 90-112.
3. Bútorov M., Butorová Z. Neznositelná láhkost rozchodu / Vodička K., Kipké R. Rozlučení s Československém. Praha: Český spisovatel, 1993, S.119-150.
4. Byznys. *Hospodářské noviny*, 2012, 2 července.
5. Česka republika – na cestě ke vstupu do EU. *Studie Světové banky*. Praha, 1999, S. 142-146.
6. Gati Ch. If Not Democracy, What? Leaders, Laggards, and Losers in the Postcommunist World. Mandelbaum M. (ed.) *Postcommunism. Four Perspectives*. New York, 1996, P. 168-198.

7. Havlík K., Kopeček L. Krize vládnutí v České republice. Analýza působení volebního a stranického systému a návrhy možných řešení. *Politologický časopis*, 2008, № 3, S. 190-211.
8. Henderson K. and Robinson N. *Post-Communist Politics. An introduction*. Prentice Hall Europe. L., 1997, 427 p.
9. Klaus V. Čtyři roky transformace naší ekonomiky. *Politická ekonomie*, 1993 (b), № 6, S. 707-715.
10. Klaus V. *Dopočítávání do jedné*. Praha, 1995, 183 s.
11. Klaus V. *Evropa, naše vizi a naše strategie*. *Ekonom*, 1995, №8, S.19-25.
12. Klaus V. *Makroekonomická stranka systémových změn: poučení z české zkušenosti*. *Politická ekonomie*, 1993 (a), № 3, S. 291-299.
13. Klaus V. *Nefunkční Evropa si zaslouží obdobný přístup jako kdysi komunismus*. *Ekonom*, 2012, № 3, S. 33-41.
14. Klaus V. *Pozvání do NATO – historicky přsedel*. *Lidové noviny*, 1997, 12 července.
15. Klaus V. *Transit Economies - 20 Rocks because*. *Ekonom*, 2012, № 3, S. 63-78.
16. *Konvergenční program České republiky 2010*. Praha, 2010, Leden. URL: <http://www.vlada.cz> (дата звернення: 21.11.2020).
17. Krejčí J. *Nová kniha o volbách*. Praha: Professional Publishing, 2006. 481 s.
18. Mišovič J. *K roli nepolitických organizací a hnutí po 1980 u nás*. *Pohledy*, 2000, № 6, S. 1-5.
19. Nelson J. M. *How Market Reforms and Democratic Consolidation Affect Each Other* / Nelson J.M. et al. (Eds.) *Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*. New Brunswick, 1994. P. 1-36.
20. Offe C. *Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe*. *Social Research*, 1991, № 4, Winter. P. 865-892.
21. *Politické strany a hnutí v ČSFR*. Praha: Pragopress - ČTK, Institut pro studium demokracie, 1992, 191 s.
22. *Programové prohlášení vlády ČR od 14.02.2014*. URL: <http://www.vlada.cz>. (дата звернення: 21.11.2020).
23. Roeder Ph.G. *The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences*. *Slavic Review*, 1999, № 4, Winte, P. 742-764.

24. Šimoník P. Politické spectrum v České republice. Sociologický časopis, 1996, № 4, S. 453-467.

25. Škodová Y., Mužiková M. Nový plan: pro pacienty pořídít více zdraví za stejné peníze. Hospodářské noviny, 2011, 21–23 října.

26. The 2009 Ageing Report; economic and budgetary Projections for the EU-27 Member States (2008–2060). URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/ublication14992_en.pdf (дата звернення: 21.11.2020).

27. Transformation Index. URL: http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xchg/SID-FC84973C-5A9C80CF/bst_engl/hs.xsl/prj_6042_6049.htm (дата звернення: 21.11.2020).

28. Umístění Čechů a Slováků do podřízeného jediného státu. Ekonom. 2003. №. 1. S. 8-12.

29. Ústava České republiky // Sbíрка zákonů. 1993. Č. 1- 3.

30. Ústavní zákon o rozpuštění Česke a Slovenske federativni republiky. Praha, 1992. URL: http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/1990fs/tisky/t1078_01.htm (дата звернення: 21.11.2020).

164

— 31. Večerník J. Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 1998. 325 s.

32. Vodička K. Příčiny rozdělení Československa: analýza po 10 letech // Politický časopis. 2003. № 1. S. 57–61.